

Taryhyň akymyny üýtgeden uruşlar

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 22 января, 2025

Taryhyň akymyny üýtgeden uruşlar TARYHYŇ AKYMYNY ÜÝTGEDEN URUŞLAR

Her uruşyň özüce bir tutarygy bar we şol uruşlaram belli-başly netijeleri döredipdir. Yöne käbir uruşlar bar welin, eger şol uruşlar başgaça gutaran bolsa, hazır biz düýbünden başga hili taryh bilen tanyş bolardyk. Aşakda, siziň üçin taryhyň akymyny üýtgeden uruşlaryň we olaryň getiren netijeleriniň sanawyny düzük:

■ Marafon söweşi (b.e.öñ 490)

B.e.öñ 490-njy ýylда afinylylaryň we persleriň arasynda bolup geçen bu gandöküşikli söweše Marafon söweşi diýilýär. Grekler bilen general Datisiň serkerdeligidäki Ahamenitleriň arasynda Marafon jülgesinde bolup geçenligi üçin çaknyşyga Marafon söweşi diýlipdir.

Bu aýgytly söwesde oňat ýaraglanan persleriň goşun sany greklerden has agdyk gelýändigine garamazdan söweşiň afinyly grekler bolup ýeňiji bolup çykypdyr. Ikinji Marafon söwesinde gazanylan şanly ýeňsiň netijesinde grekleriň şäher döwletleri uzak wagtlap basybalyjylaryň hüjümine uçramandyr we grek watanynda asudalyk höküm sürüpdir.

Ylym-bilim, edebiýat we sungat, senetçilik gülläp ösýär. Netijede gadymy grek medeniýeti kemala gelýär. Eger gresiyalary Marafon söwesinde asbyn gelen bolsalardy, onda grek medeniýeti, sungaty we ylmy ösmezdi hem-de biziň döwrümize gelip ýetmese-de ýetmezdi. Şonuň üçin grekleriň Marafon söwesindäki gazanan ýeňsi taryhyň iň möhüm wakalarynyň biri hökmünde ýatanylýar.

■ Bedir söweşi (624)

Medineli musulmanlaryň mekgeli müşrik kureýşlere garşıy Bedir söweşinde gazanan şanly ýeňsi yslam dininiň ýaýramagynda möhüm ähmiýeti boldy.

- Bedir ýeňsiniň musulmanlaryň galkynmagy üçin diýseň gowy netijeleri berdi. Bu ýeňiş arkaly Hezreti Muhammet pygamberimiziň (s.a.w) tarapyna geçýänleriň sany üzül-kesil artdy. Yslama meýil bildirýänlerim sany-da artyp başlady.
- Medinelileriň arasynda heniz butparazçylykdan el çekmän oturanlar bu ýeňisden soň yslamy doly kabul etdiler.
- Bedir ýeňsiniň soñunda Pygamberimiziň (s.a.w) ýesirler we oljalar hakyndaky beren kararlary yslam uruş hukugynyň esaslaryny emele getirdi.
- Bedir söweşinde ýeňlen mekgeli müşrikleriň Arabystandaky at-abraýlary pese gaçdy.
- Bedir guýularynyň we Siriýa barýan söwda ýollarynyň agalygy musulmanlaryň eline geçdi.

■ An Luşan gozgalaňy (755 – 769)

755-nji ýıldan 769-njy ýyla çenli Hytaýda bolup geçen An Luşan gozgalaňynda 40 million adam wepat boldy. Bu san şol wagt dünýä ilitatynyň altydan bir bölegidi.

■ Haçly ýörişler (1096-1270)

Haçly ýörişler diýip Rim papasynyň meçew bermegi bilen hristian ýewropalylaryň musulmanlara garşıy gurnan ýörişlerine aýdylýar. Hernäçe dini perdelenip edilse-de, esasan syýasy, sosial-ykdysady sebäplere hem daýanan haçly ýörişler Rim papasy Urban II tarapyndan Klermon soborynda (ýygnanşygynda) eden çykyşyndan soň başlanypdyr. Düýp maksady musulmanlaryň ýaşaýan ýurtlaryny basyp alyp, Gündogaryň ösen tehnologiýasyny, ylym-bilmini ele geçirmek islän ganojak haçparazlaryň öni-ardy gelmedik ýörişleri birnäçe asyra çekipdir. Millionlarça adamlar wepat bolupdyr, birgiden musulman döwletler ýykylap gülläp ösen şäherler weýran bolupdyr. Hernä, haçparazlaryň garşysyna ilki seljuk türkmenleri, eýýuby türkmenleri, soňra osmanly türkmenleri

çykypdy. Ýogsa biziň döwrümizde yslam dünýäsi dién zat bolarmydy, bolmazmydy... Ony anyk bilyän ýok...

■ Stambuluň eýelenmegi (1453)

Anadoly türkmen taýpalarynyň Osmanly baýdagynyň astynda osmanly goşuny bilen birigip, Stambuly (ondan öñki ady Konstantinopol) eýelemegi netijesinde:

- 1000 ýyllyk Wizantiýa döwletiniň soňuna nokat goýuldy.
- Stambulyň eýelenmegi Gadymy dünýäniň soňy we Täze dünýäniň başy hasap edildi.
- Gala diwarlary top oky bilen böwsüldi. Garaşylmadyk üýtgeşmelet gelişmeler Ýewropada feodalçylyk gurluşynyň kem-kemden dargamagyna we absolýut korollyklaryň güýçlenmeginne getirdi.
- Stambulyň eýelenmeginden soñ Italiýa göçen wizantiýaly akyldarlar we alymlar Ýewropa Renessansynyň başlanmagyna öňaýak boldy.
- Möhüm söwda ýollarynyň Osmanly döwletiniň eline geçmeli ýewropalylary başga-başa çykalgalary tapmaga iterdi we entek aýak basylmadyk materiklere aralaşmagyna sebäp boldy.
- Ýewropa ýurtlary Stambulda ilkinji ilçeihanalaryny açmaga başlady.
- Prawoslaw hristianlar Osmanly döwletiniň hemäýatkärligine alnyp, Ýewropanyň dini bileleşiginiň öňüne böwet basyldy.

■ Waterloo söweşi (18.06.1815)

"Waterloo ýöne bir söweşdir öýtmäň, bu söweş dünýäniň çarhynyň başga tarapa gönükmegidir".

Wiktor GÝUGO.

Waterloo dünýä belli fransuz ýazyjysy Wiktor Gýugonyňam aýdyşy ýaly dünýänin ykbalyny çözən söweşdir. Napoleonyň iň soňky soňky söweşi bolan Waterloo söweşinde fransuz goşuny Angliýa-Prussiya ýaranlygyna garşıy söweşdi. Bu söweş Napoleon sürgünde gezip ýören Elba adasyndan gaçyp gaýtadan tagta çykmagy bilen ýüze çykdy we Napoleon gutarnykly ýeňliše

sezewar boldy. Dünýä taryhynyň iň meşhur serkerdelerinden biri bolan Napoleon ikilenç sürgüne ugradylýar we ölyänçä sürgünlikde galýar. Taryhçylaryň biragyzdan çaklaýsy ýaly, eger Napoleon Waterloo söweşinden ýeňiş gazanyp çykan bolsa, onda dünýä taryhy bu gün düýbünden başga hili ýazylardy.

■ ABŞ-nyň Graždanlyk urşy (1861 – 1865)

Amerikanlaryň graždanlyk urşy öz getiren netijeleri bilen birlikde taryha geçen uruşdyr. Urşuň netijesinde:

- Uruş gutaranda günorta ştatlardaky gul eýeçilik düzgüni ýatyryldy.
- Köp wagt geçmäňkä azatlyga çykan gullara saýlawlara gatnaşmaga hukuk berildi.
- ABŞ-nyň günortasynda gul eýeçilige esaslanan ekerancylygyň soňuna çykyldy.
- ABŞ döwletiň dargama howpuny başyndan sowup, gaýtadan bir bitewi döwlete birikdi.

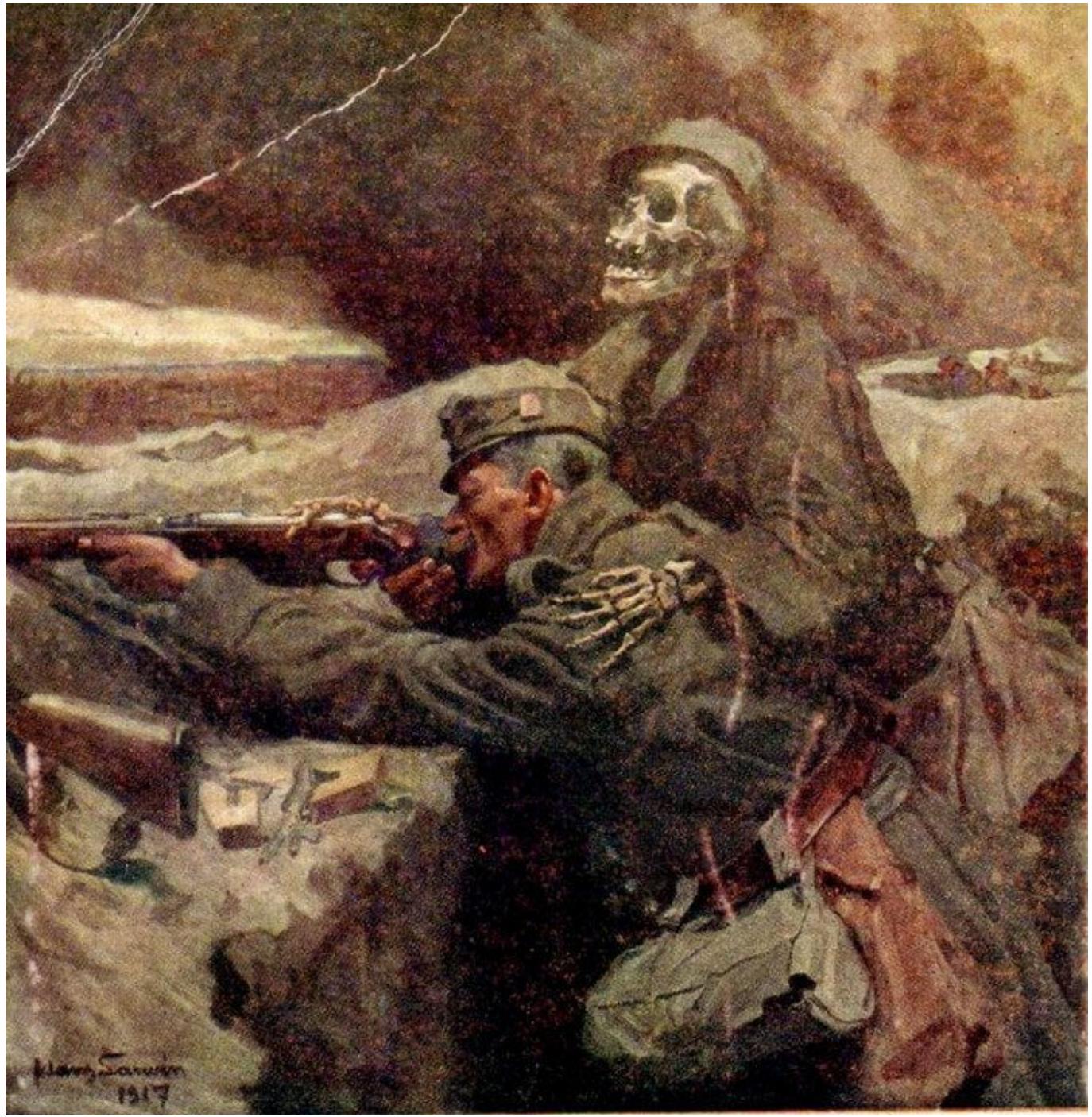
■ Gökdepe gyrgencylygy (12.01.1981 ý)

Dünýä agalygy ugrundaky göreşde öñdeligi saklamak üçin Angliýa bilen bäsleşyän Patyşa Russiýasy iňlislerden bir ädim önde bolmak isleyärdi. Munuň üçin bolsa tebigy baýlyklara we çig mal gorlaryna baý bolan Merkezi Aziýany eýelemek gerekdi. Hywa, Buhara, Kokant ýaly üç ozbek hanlygyny bir demde baknasyna öwrüp taşlan ruslaryň öñünde göräymäge Ýakyn Gündogaryň arap ýurtlaryna we Hindistana çykmağa böwet galmadık ýalydy. Ýöne bu gezek olaryň öñünden sähranyň gaýduwsyz atylary bolan türkmenler çykdy. Saragt, Mary we Garrygala söweşlerinden ýeňiş bilen çykan atarman-çaparman türkmenler bir bitewi döwlet bolup ýaşamagyň nähili uly bagtdygyny duýup ýetişenem bolsalar, sözüň doly manysynda heniz bir bitewi özbaşdak döwlete öwrülip ýetişmändi. Ýogsa bu ugurda Nurberdi handyr Gowşut han we olaryň daşyny gallan edermen han-beglerimiz az işler hem etmändir. Muňa garamazdan uzak dowam eden sekiz asyrlyk döwletsizlik derdi türkmeniň etine-süñňüne ornap gidipdi we birbada bu kesel aýrylyp

gidiberenokdy. Russiýa türkmenleri boýun egdirmek üçin olaryň başynda duran hanlary ýok etmegi makul bilipldi. Şonuň üçin heniz uruş başlamanka Nurberdi han, Gowşut han dagylar zäherlenip şehit edildi.

1979-njy ýylyň tomsunda bolup geçen Birinji Gökdepe söweşinde ýeňliše uçran rus goşunlarynyň başyna bu gezek türkmenleriň Balkan ýurtlaryndaky ganybir garyndaşlaryny (Osmanly türkmenlerini) gyrmakda ýaka tanadan "gözi ganly ak general" M.Skobelew bellenildi. 1981-nji ýylyň 12-nji ýanwarynda ruslaryň dışinden dyrnagyna çenli şol zamanyň iň kämil ýaraglary bilen ýaraglanan goşuny bilen eli gylyçdyr naýzaly, gyrykylykdyr pyçakly, daşdyr taýakly arslanýürek türkmenleriň arasynda bolup geçen deň bolmadyk adalatsyz söweşde ruslar gutarnykly ýeňiş gazandy. Netijede:

- Türküstanyň iň soňky galasy Gökdepe ýer bilen ýegsan edildi;
- Orta Aziýanyň türki halklary doly boýun egdirildi we ruslaryň öñünde mundan beýlak garşylyk görkezjek hiç hili güýc galmadı.
- Türkmenleriň şineläp başlap bir bitewi döwlet gurmak arzuwy puja çykdy we 110 ýyla çeken baknalyk döwri başlandy.

• Birinji jahan urşy (1914 – 1918)

Ikinji jahan urşy netije taýdan alanda taryha iñ uly täsirini ýetiren uruş boldy. Urşuň netijesinde:

- ABŞ dünýäniň iñ täsirli imperial güýjüne öwrüldi. Ýewropa ýurtlarynyň gol çeken birtaraplaýyn agyr şertnamalaryndan soň ABŞ Ýewropanyň ykdysadyýetine islän wagty goşulmaga we täsirini ýetirmäge mümkünçilik gazandy.
- Şertnamalardaky altın indeksi dünýäniň ykdysady krizisini döretmede agramly rol oýnady. Bu ykdysady krizis bolsa Ikinji jahan urşunyň turmagyna şert döretdi.

- Polşa, Çehoslowakiýa, Ýugoslawiýa we Wengriýa döwletleri guruldy.
- Ýewropada we Aziýada döwletara deňagramlylyk bozuldy. Osmanly, Russiýa we Awstro-Wengriýa imperiyalary taryhyň čaňly sahypasyna gömüldiler.
- Kolonializm adyny üýtgedip, başga şekillerde dowam etdi.

- **Ikinji jahan urşy (1939 – 1945)**

Ikinji jahan urşy dünýäniň syýasy kartasyny kesgitlän we dünýä taryhyň başga ugra gönükdirən uruşlaryň iň möhümidir. Uruş dowam edip durka dünýäniň agalyk ediji güýji dürlü döwletleriň eline gelip-geçip durupdyr. Birinji jahan urşusundan soň agyr şertlere sezewar bilan we ykdysady krizise düşen Germaniýada Nasional sosialistleriň partiýasy (soňra adyny üýtgedip, nasistleriň partiýasyna öwrülýär) halasgär hökmünde görlüp, partiýanyň başlyklygyna Adolf Gitler bellenýär. Gitler ykdysady çöküşiň nyryny Germaniýadaky ýewreýlere kesýär we ýewreýleriň milletparazlyk edip diňe özlerinden bolanlara

goldaw berip, nemeslere işlemäge iş goýmandyklaryny öňe sürýär. Çykalgany ýewreýleri gyrmakdan gözlän Gitler nemes halkyny özüne ynandyrmagy başarıyar we ýewreý genosidini amala aşyrýar. Şol bir wagtyň özünde ýaraglanşygy haýdadyp, Birinji jahan urşunyň soñunda baglaşylan Wersal şertnamasynyň talaplaryny göz-görtele bozup Reýn sebitine goşun çekýär. Yzyndanam Polşany basyp alýar we Ikinji jahan urşunyň turmagyna sebäp bolýar. Faşistik Germaniýa ýurtlary yzly-yzyna basyp almaga we Germaniýanyň düzümine goşmaga başlaýar. Bu ýagdaý nemes goşunlary tä SSSR-iň çägine girýänçä dowam edipdir. Köp milletden toplanan agzybir sowet goşuny tarapyndan petigulysy berlen nemes basybalyjylary Berline çekilmäge mejbur bolýar we faşistik diktatura 1945-nji ýylda sowet goşunynyň Berline girmegi bilen gutarnykly ýkylýar. Şeýlelik bilen Ikinji jahan urşunyň tamamlanandygy yylan edilýär. Urşuň netijesinde:

- ABŞ we SSSR dünýäniň agalyk ediji iki uly güýjüne öwrüldi.
- Dünýä ABŞ-nyň öňbaşçylygyndaky Günbatar harby bloguna we SSSR-iň öňbaşçylygyndaky Gündogar bloguna hem-de bu blogyň haýsam bolsa biriniň tarapyna geçmedik ýurtlardan düzülen 3-nji bloga bölündi, şunlukda bu bloklaryň arasynda "sowuk uruş" başlandy.
- Kolonialist döwletleriň agyr ýagdaýda batyp başlamagy sebäpli kolonializm režimi dargamaga başlaýar.
- Koloniýa öwrülen Hindistan, Pákistan, Liwiýa, Alžir, Tunis ýaly birnäçe ýurtlaryň halky azat edijilik urşuna başlap, garaşsyzlygyny yylan etdiler.

■ Türk Azat edijilik urşy (1919 -1922)

Taryhyň čaňly sahypasyna gömlen Osmanly türkmen döwletiniň Birinji jahan urşundaky ýeňlişini yylan eden Mondros ýaraşyk şertnamasynyň baglaşylmagy (30.10.1918 ý) bilen Anadoly we Trakýa islendik okkupasiýa açyk ýagdaýa geldi. Sebäbi Mondros şertnamasynyň urşy bes etmek baradaky maddalary ýeňiji döwletlere gerekli hasap eden islendik ýerini basyp almaga ygytárlılyk hukugyny berýärdi. Garaşylşy ýalam boldy.

Şertnamanyň yzysüre basybalyjylykly operasiýalaryň yzy üzülmedi. Ilki ermeniler gozgalaň turuzdy. Greklerem ýewropaly hemşerileri tarapyndan özlerine wada berilen ýerleri eýelemek üçin herekete geçdiler.

1919-njy ýylda asly ýörük türkmenlerinden bolan Mustapa Kemal Atatürk Samsunda halkyň öňüne çykyp, halky azatlyk ugrunda görše çagyrdy.

1920-nji ýylyň 10-njy awgustynda iň soňky deminde hyrkyldap ýatan Osmanly döwleti Sewr şertnamasyny baglaşmaga mejbür boldy. Şol ýyl Atatürk Türkiyäniň Ýokary Halk mejlisini (TÝHM-TBMM) çagyrdy we Mejlis Sewr şertnamasyna gol çeken osmanly döwlet işgärleriniň hemmesini "watan dönüğü" diýip yylan etdi. Mustapa Kemalyň halk köpçüliginden ýygnanan meýletinçi goşuny ýeňiş üstüne ýeňiş gazandy we basybalyjy güýçler türk topragyndan kowlup çykaryldy.

Mudanýa şertnamasynyň yzyndan Lozan şertnamasy baglaşıldy we täze türk döwletiniň dörändigi bütin dünýä jar edildi.

Azat edijilik urşy soň-soňlar dünýäniň koloniýalara öwrülen beýleki ýurtlaryna-da nusga boldy.

Tayýarlan: Suraý ATAÝEWA. Taryhy makalalar